

אוסולודו רומברג, ללא כותרת IV, אקריליק על בד. באדיבות עזבון אוסולודו רומברג

על האיש הירוק, הטוב והרוב

אוריית מלכה

מחשבות על פרוגרסיביות ולאומיות בעת הזאת

של הנכחה ותיווך של עצמו, צרכיו וציפיותיו, מאמץ שהוא מחויב המציאות מהטעם הפשוט שמה שמוכן מאליו בשביל הרוב – פשוט אינו נכון עבורו, המיעוט.

ממילא בפוליטיקת הזהויות המיעוט הוא קורבן בהגדרה. הוא זכאי לבוא בטענות אל הרוב על עצם העובדה שהרוב הוא רוב. אמנם, מכיוון שיחסי הכוח הללו מבניים, איש אינו אחראי באופן אישי ליצירתם, ובכל זאת, עמדה מקובלת למדי בחוגים פרוגרסיביים היא שהרוב ראוי להתקפה על כך שהוא מחזיק באותה זכות יתר, המגולמת בתחושת המובן מאליו, תחושה הנשללת מהמיעוט. הרוב אכן נהנה מאותו דבר נהדר שנמנע מהמיעוט. אנחנו רוצים לתת גם למיעוט את הדבר הנהדר הזה, ועל כן הרוב הוא מושא לביקורת. אלא שכאן הטיעון מביס את עצמו: האם יש משהו רע באופן פנימי בכך שאדם נהנה מתחושת המובן מאליו של הרוב? אם התשובה חיובית, הרי אין מקום להצר על כך שהמיעוט אינו נהנה מאותה זכות יתר פסולה. אם התשובה שלילית, איך אפשר לבוא אל הרוב בטענות על כך שהוא נהנה מההרגשה הנפלאה הזאת, שאותה אנו מבקשים גם בשביל המיעוט?

הסיפור על האיש הירוק
יהונתן גפן

אם במקרה אני פוגש מישהו שלא מבין אותי או חושב שאני תינוק. אם במקרה אני פוגש מישהו כזה אני תכף מספר לו על האיש הירוק.

היה היה פעם, בעיר ירוקה, גר לו איש אחד, איש ירוק. האיש הירוק גר בבית ירוק עם דלת ירוקה וחלונות ירוקים,

אחד ההישגים הגדולים של המחשבה הביקורתית הוא ההכרה ביחסי הכוח השקופים – יחסי הכוח שקיימים דווקא כאשר אין הפעלת כוח מודעת, כאלו שהם כביכול תכונה של המציאות, המופיעים במצבים שני־ראים "טבעיים". אחד המופעים המתגרים של יחסי כוח כאלה הוא היחסים בין רוב למיעוט.

בכל מקום שיש רוב ומיעוט, הרוב הופך להיות במידה מסוימת המובן מאליו. אם רובנו מדברים עברית, לדבר בעברית זה מובן מאליו, ולכן שימוש בשפה אחרת יהיה טעון הצדקה. אם רובנו הטרנסקסואליים, אז להניח זהות הטרנסקסואלית זה המובן מאליו, וממילא זהות הומוסקסואלית, על המאפיינים המסוימים הנובעים ממנה, היא מצב יוצא מן הכלל שדורש הצדקה. מה שמיוחד ומעניין ביחסי הכוח שבין רוב למיעוט הוא שאף פרט ברוב אינו אחראי באופן אישי למבנה של יחסי הכוח האלה: הם מתכוננים ונהיים מעצם העובדה שחברות רבות מאורגנות במבנה שיש בו, באופן כזה או אחר, מיעוט ורוב.

במובנים רבים, היות שייך לרוב הוא חוויה נפלאה. בני הרוב זוכים להיות מובנים על ידי אחרים בחברתם ללא צורך בהסברים. מכיוון שהאחרים דומים, הם חווים את המציאות באופן דומה, פחדים מדברים דומים ומייחלים לדברים דומים. לכן מאוויי העמוקים ביותר של בן הרוב פוגשים במציאות – בפניהם של חבריו בני קבוצת הרוב – מראָה פנימית ואישוש עמוק. מאותם טעמים בדיוק, עבור מי שאינו שייך לקבוצת רוב, המציאות שבה הרוב הוא רוב היא מציאות קשה ותובענית. מכיוון שהרוב הוא רוב, גם המרחב הציבורי המשותף בנוי על פי הציפיות של הרוב ומאפייניו. זו איננה תכונה של חברות דכאניות בלבד. גם בחברה שתחרוט על דגלה את השאיפה להיטיב עם המיעוט, בן המיעוט בכל זאת נדרש למאמץ עודף

הייתה לו אישה ירוקה ושני ילדים ירוקים
ובלילות הוא היה ישן במיטה הירוקה שלו
וחולם חלומות ירוקים-ירוקים.

יום אחד קם האיש הירוק בבוקר ירוק, נעל
נעליים ירוקות, לבש חולצה ירוקה ומכנסיים
ירוקים, על ראשו חבש כובע ירוק ויצא החוצה.

האיש הירוק נכנס לאוטו הירוק שלו ונסע
בכביש הירוק במהירות ירוקה. מצד אחד של
הכביש ראה האיש ים ירוק ומצד שני המון
פרחים ירוקים.

זה היה יום יפה, והאיש הירוק שמח
ושר שירים ירוקים ועישן סיגריה ירוקה
עם עשן ירוק.

ואז ראה האיש הירוק, שעל שפת הכביש
עומד איש כחול. האיש הירוק עצר את האוטו
הירוק שלו ושאל את האיש הכחול: "הי, איש
כחול, מה אתה עושה פה?"
"אני?" אמר האיש הכחול, "אני מסיפור אחר."

האיש הכחול בעיר הירוקה הוא יוצא דופן. הוא לא שייך. גם
אם האיש הירוק יהיה ידידותי וחביב, לא יהיה בכך כדי לשנות
את העובדה שהעיר היא כולה ירוקה, הבתים ירוקים, הכביש
ירוק, הפרחים ירוקים. האיש הכחול תמיד ירגיש שונה ודחוי
בעולם שבו המרחב הציבורי ירוק. אם ייבחר ראש עיר לעיר
הירוקה, הוא יהיה ירוק מן הסתם, יהיו לו לשכה ירוקה ועוזר-
רים ירוקים. האיש הכחול שייך לסיפור אחר.

האי-נוחות של האיש הכחול בעיר הירוקה עומדת בזיקה ישי-
רה לנוחות של האיש הירוק ולנינוחותו. לאיש הירוק נוח מפני
שהוא ירוק והעיר ירוקה, ואילו לאיש הכחול לא נוח מפני
שהעיר ירוקה והאיש הכחול אינו ירוק.

מה צריך לעשות כדי שהאיש הכחול ירגיש בנוח?

ישנם שני פתרונות אפשריים: הפתרון האחד הוא לצבוע את
העיר בצבעים רבים ושונים. הרבה סיפורי ילדים בימינו בוח-
רים בפתרון הזה. Benetton: united world of colors. בעיר
כזו כל אחד יצטרך להכריז בפני חבריו על הצבע הייחודי
שלו, כמו על ה-pronouns שלו: he/she/they. שום דבר
לא יהיה מובן מאליו. בעיר כזו יהיו כולם שייכים ולא שייכים
באותה המידה. אף אחד לא ירגיש שייך יותר או פחות מחבריו.

הפתרון הזה הוא פתרון נהדר לבעיות מסוימות, ואינו פתרון
כלל לבעיות אחרות. הוא מספק את השאיפה לשוויון, בכך
שהוא מעמיד את האיש הירוק ואת האיש הכחול לצד אנשים
בשלל צבעים נוספים, שעכשיו אף אחד מהם כבר לא מובן
מאליו, אבל הוא לא עונה על מצוקתו של האיש הכחול בעיר
ירוקה. הוא לא מעניק לאיש הכחול את מה שהיה חסר לו
בעיר הירוקה, אלא רק שולל מהאיש הירוק את היתרון שהיה
לו על פני האיש הכחול בעיר כזו. העיר הצבעונית איננה מא-
פשרת לחבריה להיות איש ירוק בעיר ירוקה, להיות איש כחול
בעיר כחולה. השאיפה האנושית להיות חלק מקולקטיב שהוא
בן דמותי, לראות את העולם כבבואתי – המשאלה העמוקה
הזאת אינה מסופקת.

הפתרון החלופי הוא לבנות עיר כחולה לאיש הכחול. בעיר כזו
גם האיש הכחול יוכל לחיות בתוך זהות קולקטיבית שהוא
שייך לה. בעיר הכחולה האיש הכחול ירגיש פשטות נוחה ונ-
טולת מורכבות, כמו זו של האיש הירוק בעיר הירוקה. כמובן,
בעיר כחולה איש ירוק ירגיש מוזר ויוצא דופן, מכיוון שהוא
מסיפור אחר.

נינוחות אינה גזענות

מה אם האיש הירוק הוא לבן? או יהודי? ואם האיש הכחול
הוא הומוסקסואל? או ערבי? פתאום הסיפור על האיש הירוק
מקבל גוונים גזעניים מבהילים. אנחנו מזועזעים מהרעיון שח-
ברה צריכה להיות חפה משונות ומבוססת על דומות מוחל-
טת כזו. השאיפה שלנו כאנשים ליברליים היא לחברה מגוונת,
שבה יש מקום לכולם. אנחנו רוצים להאמין שאנחנו רוצים
לאפשר לאנשים שונים לממש את זהותם השונה באופן מלא
בתוך החברה שלנו.

הרתיעה הרגשית שמתעוררת בנו לנוכח רעיון הדומות, שמ-
שתקף בסיפור על האיש הירוק ברגע שאנחנו מעבירים אותו
למישור המציאות, היא חשובה מאוד. הרתיעה הזאת משק-
פת רגישות וחוש צדק, ומבטאת את האידיאל המוסרי של
השאיפה לשוויון. אלא שלפעמים היא גורמת לכך שאנחנו
מזהים את עצם הנינוחות שהאיש הירוק מרגיש בתוך העיר
הירוקה עם גזענות. השאיפה לחיות בקרב אנשים דומים לך,
ליהנות מתחושת המובן מאליו, הופכת להיות בעצמה פסולה.
היא נשמעת לנו קרובה מדי למחשבה שלאנשים השונים ממך
לא מגיעות הזכויות שמגיעות לך. אלא שצריך לזכור שאין
שום דבר גזעני בשיר על האיש הירוק. העולם הדמיוני שהשיר
מניח הוא כזה שיש בו סיפור על עיר ירוקה שבה חי איש
ירוק, ולצדו סיפור אחר, על עיר כחולה שבה חי איש כחול.

מתחת להיגיון הבסיסי שממנו נובעת הרגישות המוסרית הזאת מלכתחילה.

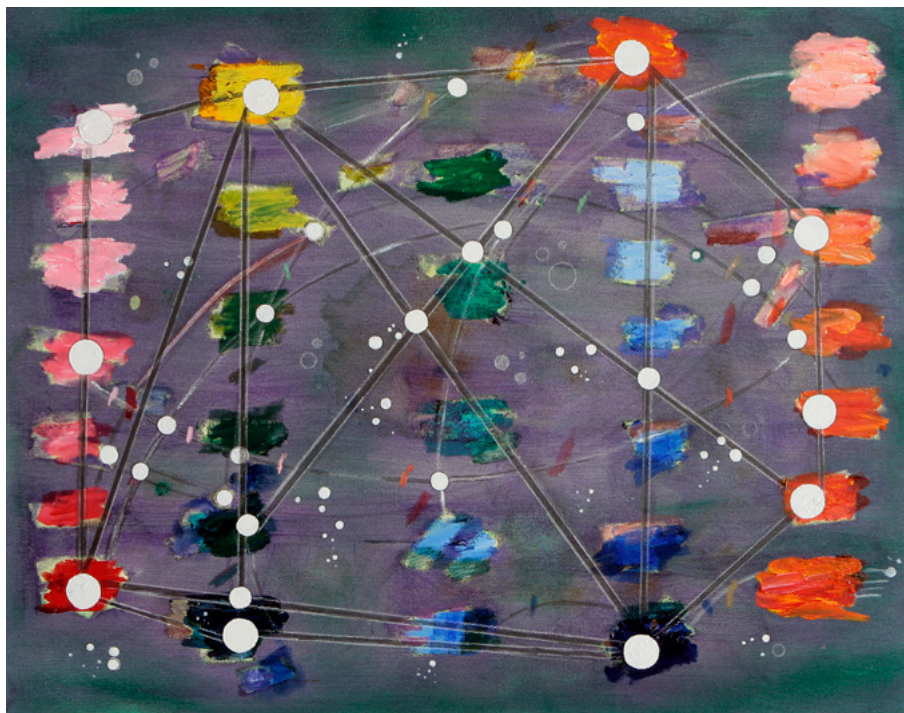
אפשר לתאר את גל הפופוליוז שעולה בשנים האחרונות, ואת התנועות הלאומניות שהולכות ומתחזקות, כתנועת המונים ירוקים, שנמאס להם להיות במגננה על כך שהם רוצים להיות בעיר ירוקה. האידיאל הפרוגרסיבי דורש מהם להתבייש בכך שטוב להם בעיר ירוקה, להתבייש בכך שהם מרגישים נינוחים ומוגנים ובטוחים בזמן שאנשים כחולים מסתובבים ביניהם ומרגישים זרים ולא שייכים. בעצם, הם נדרשים להרגיש אש-מים על כך שהם הרוב, ועל כך שהם נהנים לכאורה מזכויות יתר במסגרת יחסי הכוח המובנים של הרוב והמיעוט. הבושה הזאת נגזרת מההכרה ביחסי הכוח בין מי שיש לו ובין מי שאין לו, ומהבחינה הזאת היא נובעת משאיפה כנה לצדק. אבל בד-רכה היא דורסת את רגשותיהם של האנשים הירוקים ומסמנת אותם כמעוולים, כאחראים למצוקתם של בני המיעוט. אנשים

זהו עולם שקול והרמוני. אפשר שאנשים כחולים יוכלו לבקר כאורחים רצויים בעיר הירוקה, ואנשים ירוקים בעיר הכחולה. יכול להיות שכמה כחולים ירצו להשתקע בעיר הירוקה לתמיד, ובכל זאת יהיה חשוב להם לחיות בתודעה שמשמרת את גון השמים העמוק, ולא להיטמע בתרבות הדשא. ובכל זאת, ההנחה שאנשים ירוקים ירגישו בדרך כלל יותר בנוח בעיר ירוקה ואנשים כחולים ירגישו בדרך כלל פחות בנוח בעיר כזו, רק מכיוון שהם כחולים, איננה הנחה גזענית. זהו רק תיאור מצב: המצב של היות רוב ומיעוט.

על פי אמות מידה ליברליות, השאיפה צריכה להיות שהאיש הכחול ירגיש נוח ככל האפשר בעיר הירוקה. אבל באווירה המוסרית של ימינו נדמה שרבים עוסקים בשאלה אחרת: האם רצוי שאנשים ירגישו בנוח בחברת הדומים להם? האם בסדר שאנשים ירוקים ישמחו לחיות בעיר ירוקה? אפשר לטעון שבמודל אידיאלי של צדק הנינוחות הזאת אכן פסולה, ואל לשום אדם להשתוקק לה. אכן, מי שמחזיק בעמדה כזו אינו רואה ערך בחוויה של היות חלק מרוב. לעומת זאת, ההכרה בזכות להגדרה עצמית קולקטיבית, או בחשיבות של זהות קבוצתית, שרבים בעולם הליברלי שותפים לה היום, מבטאת בעצם עמדה אחרת, שלפיה ההשתייכות לרוב היא יסוד חשוב באנושיות. על פי עמדה כזאת, אין המדובר בזכות יתר אלא בזכות יסוד, ועלינו לשאוף שכל אדם יוכל ליהנות ממנה. בכל זאת, במעבר מהסיפור היפה על האיש הירוק אל המציאות המסובכת, שהיא לא אחת אכן גם גזענית, משהו באוריינטציה אובד לנו, ואנחנו מוצאים את עצמנו דוגלים בעמדה לא עקבית: אנחנו רוצים שלאיש הכחול תהיה עיר כחולה להשתייך אליה, אבל אנחנו גם דורשים מהאיש הירוק להתבייש בכך שהוא חי בעיר ירוקה.

שליטת הנינוחות של האיש הירוק אכן נובעת מרגש מוסרי. היא משקפת את הרצון לקחת ברצינות את השפעות יחסי הכוח ואת השאיפה הכנה לחברה שבה כולם אזרחים שווים. אבל אף שמבחינה תיאורטית היא נחזית להיות פועל יוצא של מחשבה ליברלית, זוהי אחיזת עיניים בלבד. למעשה, היא משקפת את המקום שבו האהבה מקלקלת את השורה. את המקום שבו אנחנו מנסים לתקן עוול בעוול. אין להקל ראש באסונם של בני המיעוט, אבל גם אם ראוי להטיל על הרוב אחריות להיטיב עם בני המיעוט, טעם זה אינו יכול להוביל באופן הגיוני לדרישה שהרוב יחדל להיות רוב. כל זמן שהרוב הוא רוב והמיעוט הוא מיעוט, מידה מסוימת של סבל של המיעוט היא בלתי נמנעת. אנחנו יכולים, אנחנו מוכרחים, לרצות לצמצם את הסבל הזה ככל האפשר, אבל אם אנחנו שואפים להעלים אותו לחלוטין, אנחנו מושכים את השטיח

הסנטימנט האנושי הבסיסי
המתגלם ברצון להשתייך,
להרגיש דומה, הוא לא
כזה שאפשר לדכא אותו
באמצעות חוש צדק.
ההתקפה על הסנטימנט
הזה כרגש גזעני היא
לא רק מגונה, היא לא
רק שגויה, היא גם בלתי
מועילה וחסרת תוחלת,
משום שמדובר במצב
קיומי שכל אדם שותף לו

אוסוולדו רומברג, ללא כותרת IIII, אקריליק על בד. באדיבות עזבון אוסוולדו רומברג

מסוימת לשאת את שלוות נפשו גם בתנאים שבהם המיעוט אינו נהנה מאותה שלוות נפש. העמדה הזאת קשה לנו כבעלי רגש מוסרי. קשה לנו לראות אדם סובל בלי להסיק מכך את החובה המיידית להפסיק את הסבל. קשה לנו להימנע מלפרש את יחסי הכוח וההגמוניה שנוצרים ביחסי רוב ומיעוט – כק־ריאה מוסרית לפעולה שתבטל את יחסי הכוח הללו. אילו החוויה של הֵיות חלק מרוב הייתה אמנם זכות יתר, פריווילגיה שהחיים שלמים בלעדיה, היה אפשר אולי לשקול לוותר עליה. אבל היא לא כזאת. זהו רגש אנושי יסודי, את זה מבינים כל מי שדוגלים בזכות ההגדרה העצמית של המיעוט.

מבקרי הליברליזם משמאל טוענים שמתניות פוליטית היא פשרנות מוסרית. שהיא אינה אלא שיקוף של היעדר מחויבות להגשים עד הסוף את אידיאל הצדק הליברלי, של חוסר הנ־כונות לוותר על הנוחות שבחיים הגמוניים שאנחנו נהנים מהם מעצם היותנו שייכים לרוב. באקלים המוסרי הדומיננטי באוניברסיטאות העילית בארצות הברית היום קשה לחשוב אחרת. אבל אנחנו חייבים לחשוב אחרת. כי הכשל הלוגי

ירוקים רבים – כלומר, אנשים רבים ששייכים לקבוצות הרוב, שאותם מכנים, לעתים בבוז, הקבוצה ה"הגמונית" – מרגי־שים, בצדק, כי הדרישה הזאת סובלת מחוסר עקיבות פנימית. כאמור, היא נעשית בשם הרצון שגם הכחולים יזכו לאותה תחושת נינוחות, לאותה פריווילגיה של הֵיות המובן מאליו, שמהן נהנים הירוקים. כך מתפלגת המפה הפוליטית לשני קצ־וות שהולכים ומקצינים: הפרוגרסיביים משמאל התובעים את ביטול זכויות היתר של הרוב מצד אחד, והפופוליסטים מימין הדורשים לאפשר לרוב ליהנות ממעמדו ללא ערעור, מצד שני.

דרך האמצע: עדכון גרסה

מתניות פוליטית תהיה עמדה שמצד אחד מכירה במצוקותו של המיעוט בהיותו מיעוט, ובשם עֵקרון השוויון מבקשת עבורו את התנאים שיאפשרו לו מימוש זהות קולקטיבית, כלומר השתייכות לְרוב, ומצד שני מכירה בלגיטימיות של הצורך בה־שתייכות לְרוב גם בקרב בני הרוב. זוהי אפוא עמדה קוהרנטית מבחינה תיאורטית. המחיר שניאלץ לשלם אם נבחר בעמדה כזו, הוא הכרה מסוימת בלגיטימיות של נינוחות הרוב, נכונות

ההנחה שאנשים ירוקים
ירגישו בדרך כלל יותר
בנוח בעיר ירוקה, ואנשים
כחולים ירגישו בדרך
כלל פחות בנוח בעיר כזו
רק מכיוון שהם כחולים,
איננה הנחה גזענית. זהו
רק תיאור מצב: המצב של
היות רוב ומיעוט

אפשר לחשוב על מתינות מהסוג שאני מציעה כאן כמו על עדכון גרסה של רעיון־דרך־האמצע. המסורת האריסטוטלית מנסחת את המתינות כאידיאל שעניינו התרחקות מהקצוות, שהם רעים כשלעצמם. אבל דרך האמצע מתחייבת גם מהיגיון אחר, שלפיו הקצוות הם טובים, כולם טובים. הצורך לה־גיש מובן מאליו, להרגיש נינוח בחוויית רוב הוא חלק מהמ־צב האנושי, הוא משקף אנושיות פשוטה. התובנה הזאת לא משתנה גם כשאנחנו פוגשים את הרגש הזה בתוך המון פופר־ליסטי מוסת. לצד זאת, אין דרך להכחיש את הסבל שנוצר עקב יחסי הכוח, שייווצרו באופן בלתי נמנע בכל מבנה שיש בו רוב ומיעוט. זהו סבל אמיתי שחובתנו המוסרית להכיר בו ולשאוף לצמצמו. ההכרה בכך ששתי הטענות הללו הן אמת, שהן אינן מוציאות זו את זו, היא דרך האמצע. אידיאל מוסרי נדרש להיות מחויב לשתי התובנות הללו במידה שווה. מתינות פוליטית שמוגדרת כך היא למעשה לא יותר מהשאיפה לא לאבד קשר עם כל מה שאנושי. זוהי עמדה מוסרית שהיא לא רק צודקת, היא גם בת־קיימא.

שמחשבה כזו יוצרת הוא לא רק בעיה תיאורטית. הוא בעיה נוקבת במציאות. הוא משתקף בדמותן של מגמות הולכות וגוברות של לאומנות בכל רחבי העולם. הסנטימנט האנושי הבסיסי המתגלם ברצון להשתייך, להרגיש דומה, הוא לא כזה שאפשר לדכא אותו באמצעות חוש צדק. ההתקפה על הסנטימנט הזה כרגש גזעני היא לא רק מגונה, היא לא רק שגויה, היא גם בלתי מועילה וחסרת תוחלת, משום שמדובר במצב קיומי שכל אדם שותף לו. לכן אנחנו עדים לגלים של הדף נגד הביקורת הפרוגרסיבית. וכמי ששואפים לחברה ליברלית צודקת, עלינו להצטרף למאמץ ההדיפה הזה.

כמובן, הכרה באנושיות של הרגש, המבקש להתיר את הנינוחות של הַיִּוֹת רוב, אין פירושה לגיטימציה לפעולות כאלו או אחרות המונעות על ידיו. כפי שלימדה אותנו ההיסטוריה הר־חוקה והקרובה, שאיפה לדומות יכולה לייצר גם עוולות קשות ואף מבהילות. אלא שהדרך למנוע את העוולות הללו לא יכו־לה להיות התכחשות ליסוד האנושי הפשוט שלעתים עומד בבסיסן. התכחשות כזו פשוט לא תועיל, שכן צורך אנושי כה רחב שידוכא באלימות יפרוץ באלימות קשה יותר. לכן השי־חה הזאת לא יכולה להתנהל במישור הזכויות. ההכרה בל־גיטימיות של רגשות הרוב אינה גוזרת הענקת זכויות כאלו או אחרות לרוב, מה גם ששיח הזכויות הוא האחראי במידה רבה לאקלים הרע של הכחשה הדדית, שממנו בדיוק עלינו להימנע. מה שדרוש לנו בעת הזאת הוא מבוא שיחלץ אות־נו מאותה דרך ללא מוצא שאליה נקלע שיח הזכויות, שפה שתחזיר אותנו למושכלות הראשונים, לכוונות הטובות שמהן נולד שיח זה מלכתחילה. השפה של הביקורת הפרוגרסיבית היא שפה של מירוק חטאי העבר של המערב באמצעות סיגוף עצמי, אך האידיאל של הצדק המוחלט הוא דרך בטוחה למדי להגיע לקיצוניות חסרת פשרות, בין משמאל ובין מימין. וגם זה אנושי, הרצון להגיע אל אידיאל מושלם כזה של צדק, לה־חזיק בו באמת. אלא שֶׁקֶרוֹן המציאות, שממנו נגזרת ההכרה במורכבות הבלתי נסבלת של המצב האנושי, משמעו שלא ניתן לעולם להגיע לכך. תחת אידיאל צדק בלתי מושג, השפה הנחוצה לנו כעת היא שפה מתונה, כזו שבה אנחנו מבינים את העולם כמקום של פשרות, של איזונים בין צרכים מתנגשים שכולם צרכים צודקים. לא תיקון עוולות, המבקש את הוקעת המעוולים, אלא הכרה אלו באנושיותם של אלו.

ד"ר אורית מלכה היא מרצה בכירה בפקולטה למשפטים ובחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, ועמיתת מחקר במכון שלום הרטמן.